

Den nordslesvigske Vælgerforenings kirkeudvalg 1918–19

Sammenhængen med den rigsdanske kirkepolitik

Af Christian de Fine Licht

Selv om der i århundreder havde eksisteret en forskellig lovgivning nord og syd for Kongeåen, så betød udviklingen efter 1864 en langt mere dybtgående adskillelse mellem dansk og tysk kirkelovgivning end de forudgående perioders forskellige administrationsformer. I Nordslesvig indførtes 1878 den slesvig-holstenske provins' »Kirchengemeinde- und Synodalordnung«, der afstak rammerne for kirkestyret uforandret frem til genforeningstiden. Modsat i kongeriget, hvor en samlet lovgivning inden for juni-grundlovens rammer måtte opgives efter kommissionsarbejde i 1853 og 1868. I stedet blev der lovgivet lejlighedsvis århundredet ud, indtil der endelig indførtes menighedsråd ved love af 1903 og 1912. Det lykkedes ikke inden genforeningen at bygge videre herpå, således som det var ønsket i visse kredse, i retning af et samlende kirkeligt organ. Det var den største forskel mellem de to former for kirkeforfatning, der ved genforeningen måtte koordineres. Men også på det niveau, de enkelte menigheder, der altså var lovgivet om både i Danmark og Tyskland, var forskellene store. Thi netop fordi der ikke i Danmark eksisterede »højere« kirkelige organer end menighedsrådene, havde disse for eksempel ved præstevalg langt større indflydelse, end de tilsvarende tyske. Men til gengæld, og vel nok af samme grund, havde de danske menighedsråd ikke så stor indflydelse på for eksempel de økonomiske forhold, som de tyske (i forbindelse med provstisynoderne). Generelt bestod forskellen altså deri, at der eksisterede en større grad af »nærdemokrati« i den danske lovgivning, hvorimod kirken efter tysk lovgivning nok havde en mere selvstændig stilling i forhold til lovgivningsmagten, men vel at mærke ikke nogen synderlig bred basis i enkeltmenighedernes kirkekollegium og kirkeforstanderskab. Det var i provstisynoderne og fællessynoden samt i konsistorialforvaltningen i Kiel, det egentlige selvstyre var placeret. Der var således anledning nok til at iværksætte et udvalgsarbejde med henblik

på den kommende sammenslutning af den nordslesvigske kirke og den danske folkekirke, hvorfor Vælgerforeningen da også påbegyndte et sådant i 1918.

Når dette udvalgsarbejde her skal gøres til genstand for en nærmere undersøgelse, så skyldes det ikke blot de antydede forskelle mellem dansk og tysk kirkelovgivning, interessante nok i sig selv, men først og fremmest den omstændighed, at genforeningen blev aktuel på et tidspunkt, da der i kongeriget førtes en livlig debat om netop disse spørgsmål. Derfor skal der indledningsvis gives en kort omtale af den rigsdanske kirkepolitiske situation indtil årsskiftet 1918/19.¹

Thv. Povlsen var i 1916 blevet kirkeminister i den radikale regering Zahle. Han så det som sin opgave at arbejde for større selvstændighed for de enkelte menighedsråd på bekostning af den rest af kirkestyrelse, der endnu eksisterede i form af autoriserede ritualer og biskoppelig tilsynspligt. I overensstemmelse med det radikale partis kirkepolitiske program, som han selv havde skrevet, var han en modstander af enhver form for kirkeforfatning med repræsentative organer ved siden af rigsdagen. Hans mening om folkekirken var den, at den blot skulle være en »tålsom« ramme om menighedernes i øvrigt frie religionsudøvelse. Men rammen skulle være der for at sikre, at alle de, der ønskede at tilslutte sig, kunne få lov dertil – eller med andre ord, for at modvirke, at først og fremmest præsterne sluttede sig sammen om en eller anden form for kirketugt, der gjorde menighederne eksklusive i forhold til mindretalssynspunkter.

Det radikale venstre havde ikke ved egne stemmer et flertal i rigsdagen, men måtte støtte sig på socialdemokratiet. Dette partis kirkepolitiske ordfører var Fr. Borgbjerg, hvis synspunkter ikke var ganske identiske med Thv. Povlsens. Hans og socialdemokratiets politik sigtede mod en fuldstændig adskillelse af stat og kirke, så enhver form for religionsudøvelse blev en »privatsag«. Det var muligt at samarbejde de to kirkepolitiske mål, så længe der kæmpedes mod diverse forslag om kirkeforfatning eller sammenslutning af menighedsråd. Men vedrørende den eventuelle fuldstændige afvikling af folkekirken måtte socialdemokratiet gå sine egne veje i forhold til de radikale.

Det konservative folkepartis kirkepolitik gik ud på en videreudbygning af kirkens selvstændige forfatning i retning af en synodal repræsentationsform. Og dette mål var så væsentligt, at om det ikke lod sig nå, så var partiet parat til at arbejde for en adskillelse af stat og kirke i stedet. Thi det væsentlige var at »værne« kirken mod den radikale

regerings overgreb. Hverken socialdemokraten Borgbjerg eller de vekslende konservative kirkepolitikere havde overset dette eventuelle sammenfald af interesser.

I partiet venstre var den kirkepolitiske strategi mærkelig vag. Det store parti rummede stærke modsætninger mellem grundtvigianere og missionsfolk og dets kirkepolitikere J. C. Christensen var samtidig partileder og skulle fremfor alt holde sammen på partiet. Det gjorde partiets kirkepolitik langt mere afhængig af den kirkelige opinion, end det var tilfældet for de andre partiers vedkommende. Men samtidig gjaldt det for de kirkelige kredse om at demonstrere over for J. C. Christensen, at det var netop hans vælgere, de repræsenterede. Og det lod sig, i betragtning af partiets størrelse, kun gøre, hvis de skaffede sig opbakning i endog meget vide kredse.

Siden 1911 havde organisationen Kirkeligt Landsforbund (KL) fungeret som talerør for den kirkelige opinion. KL arbejdede for større selvstændighed i kirken, men vel at mærke kirken opfattet som fællesskab ud over de enkelte menigheder. Man ønskede en repræsentativ synodalforfatning, ikke ulig den slesvig-holstenske. Det var en lang og sej kamp. Det lykkedes indtil 1917 at samle Indre Mission (IM), Kirkeligt Centrum, KFUM/K og en lang række andre kirkelige retninger bag dette krav, og man havde også opnået J. C. Christensens bevågenhed. Men vendepunktet kom, da kravet blev så hårdt formuleret, at det blev et enten-eller: Kirkeforfatning eller udtrædelse af folkekirken. Da meldte IM fra, thi man frygtede og ønskede ikke at miste folkekirken som »missionsmark«. Og da den samlede front smuldrede, kølnedes også forholdet til J. C. Christensen.

Der fulgte så en kort periode, hvor KL søgte at skubbe socialdemokraten Borgbjerg i armene på de konservative, at skabe enighed om gennemførelsen af en adskillelse af stat og kirke. Det var ikke fordi Borgbjerg var uvillig, at forsøget mislykkedes, men fordi partiets leder Th. Stauning ikke ville sætte samarbejdet med de radikale over styr for kirkens skyld. Derfor måtte Borgbjerg i sidste øjeblik forud for folketingsvalget i 1918 organisere en »kirkelig borgfred«, der unddrog kirkepolitikken af valgkampen – og forhindrede gennemførelsen af KLs plan.

Da måtte man i KL begynde forfra, det vil sige, man måtte igen skabe en fællessag for de kirkelige organisationer for at få J. C. Christensen og partiet venstre til at arbejde sammen med de konservative. Om det mål, at skaffe kirken en selvstændig stilling i forhold til staten og samtidig om muligt en repræsentativ synodalforfatning. Til dette

krævedes der en aktuel mærkesag, gerne flere. I KL fæstnede man blikket på den store skolekommission, der var under dannelse, tilsyneladende helt uden officiel kirkelig repræsentation. Her måtte man træde frem og forsvare kirkens magt over religionsundervisningen i skolen, her var en sag, der godt udnyttet kunne demonstrere nødvendigheden af kirkens selvstændiggørelse og derved skabe opbakning om KLs krav. Men inden agitationen var kommet rigtigt i gang, dukkede belejligt nok endnu en mærkesag op i den politiske debat: den radikale regering fremlagde lovforslag om kvinders adgang til stillinger i statens tjeneste, herunder præsteembeder.

Der gik ikke mange uger i begyndelsen af 1919, før KL skriftligt opsagde borgfredsaftalen med regeringen og begyndte at samle den kirkelige opinion bag kravet om frelse fra en regering og en rigsdag, der kunne befatte sig med sådanne ideer. Målet var nok engang at påvirke venstrepartiet til at samarbejde med de konservative om at redde kirken fra det radikale regimente. Således var den kirkepolitiske situation under udvikling i kongeriget, da man i Nordslesvig påbegyndte arbejdet i det kirkelige udvalg. Det varede ikke længe, førend de to områder sammenknyttedes i indbyrdes afhængighed. I det følgende beskrives først omstændighederne omkring nedsættelsen af Vælgerforeningens kirkeudvalg og dets arbejde, siden sammenhængen med den rigsdanske debat.

Fra oktober 1918 var det så godt som sikkert, at Nordslesvig ville blive genforenet med Danmark. En afgørende forberedelse var mødet på Folkehjem i Åbenrå den 16. og 17. november 1918. Foruden det berømte offentlige møde søndag eftermiddag, hvor H. P. Hanssen talte til en overvældende mængde tilhørere, holdtes også møde i Vælgerforeningens tilsynsråd, der talte repræsentanter fra hele Nordslesvig.

Det var den almindelige opfattelse på dette tidspunkt, at fredsslutningen snart ville være en realitet og grænseflytningen kunne ske inden midten af 1919. Derfor nedsatte Vælgerforeningen, som vi skal se, en række udvalg til behandling af praktiske spørgsmål i overgangsfasen fra tysk til dansk styre. Og den danske regering påbegyndte i største hemmelighed et tilsvarende arbejde i december 1918.²

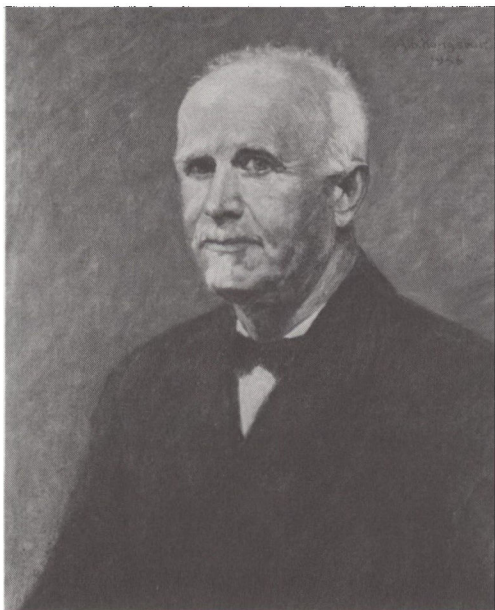
Imidlertid trak det som bekendt ud med forhandlingerne på fredskonferencen i Versailles. Den lange tid, der gik fra november 1918 til juni 1920, var for det første fyldt af en stadig mere intensiv debat om grænsedragningen, der splittede Vælgerforeningen. Dernæst gav den lange ventetid anledning til, at forskellige synspunkter på hvorledes de

praktiske sider af genforeningen burde tilrettelægges, kunne brydes. Tiden blev benyttet til at inddrage genforeningens forhold i den politiske debat i en grad, som næppe var forudset, da Vælgerforeningen påbegyndte forberedelserne i november 1918.

H. P. Hanssen var den centrale figur i Vælgerforeningen. Det skyldes hans praktiske sans, at der ikke blot vedtoges en resolution til den danske regering om den ønskede genforening, men også igangsattes et udvalgsarbejde allerede den 16. november 1918. Derfor er det uheldigt, at hans dagbog for perioden fra og med dette møde og indtil februar 1919 er bortkommet.³ Selve mødets forløb lader sig så kun rekonstruere vedrørende udarbejdelsen af resolutionen, mens udvalgsnedsættelsen i Vælgerforeningens protokol kun er anført som et beslutningsreferat.⁴ Hvilke overvejelser, der var gået forud, hvilke tanker H. P. Hanssen måtte have gjort sig, og om der fremkom andre synspunkter under mødet, må stå hen i det uvisse. Kun takket være diskussionen om udvalgene i de følgende måneder lader det sig gøre at påpege nogle modsætninger, der mere eller mindre udtalt må have været bestemmede allerede ved udvalgenes nedsættelse.

Vælgerforeningen nedsatte i alt fire udvalg til at behandle økonomi, arbejdsforhold, skolepørgsmål og kirkelige anliggender. Der vedtoges

Mads K. Gram (1876–1952), valgt til kirkeudvalget på baggrund af sin tilknytning til Rødding frimenighed. Som gårdejer i Københoved stod han igennem mange år i nær forbindelse med Jacob Appel, Askov og var således med til at rette udvalgets arbejde ind efter dennes kirkepolitik i kongeriget. Mads Gram var folketingsmedlem for Venstre 1920–24 og derefter i mange år formand for partiet i Sønderjylland. (Efter maleri på Folkehjem. Historiske Samlinger for Sønderjylland).

fælles retningslinier for udvalgene ved et møde den 23. november i Vælgerforeningens aktionsudvalg. Af disse regler fremgik dels, at udvalgenes kommissorier var ret løse, dels at deres myndighed kunne sammenlignes med et ministeriums. Det hed således i pkt. e: »Udvalget sorterer under Vælgerforeningen. Såsnart genforeningen har fundet sted, opløses det, idet Vælgerforeningens myndighed på dette område dermed går over til regeringsmyndighederne, hvem alle afgørelser forbeholdes.«⁵

Det er klart, at man på dette tidspunkt forventede en hurtig genforening og derfor blot så udvalgenes opgave som (pkt. c:) »at udfinde, fremdrage, oplyse og klarlægge alle spørgsmål som må ordnes ved afståelsen«. Udvalgene skulle ikke deltage i beslutningsprocessen om, hvorledes disse spørgsmål skulle løses, det ville snart blive ordnet af den danske regering. Og i den korte tid indtil da forbeholdt Vælgerforeningen sig myndigheden til at træffe afgørelser. På denne baggrund er det sandsynligt, at man i aktionsudvalget ikke gjorde sig større bekymringer om de forskellige kirkelige og teologiske synspunkter, der kunne komme til at dominere i det kirkelige udvalg. Man har blot udpeget nogle af de kendteste præster og kirkeligt interesserede lægfolk fra forskellige dele af Nordslesvig. Var det på dette tidspunkt blevet forudset, hvor længe udvalget ville komme til at fungere, og hvor stor betydning dets arbejde ville få, havde man nok valgt at nedsætte et anderledes homogent udvalg. Som det nu skete, blev udvalget et ganske repræsentativt tværsnit af de kirkelige interesser i Nordslesvig.

Fra hvert provsti valgtes en lægmand, nuværende eller forhenværende medlem af provstisynoden, i alt seks.⁶ Dertil tre lægfolk som repræsentanter for Indre Mission, frimenighederne og Kirkeligt Udvalg (grundtvigiansk), samt to lægfolk »til at forestå ordningen af de kirkelige finansielle juridiske sager«.⁷ Dertil tre af »statspræsterne« og en frimenighedspræst, i alt femten.

Aktionsudvalget havde forbeholdt sig at udpege formand og sekretær for det kirkelige udvalg og valgte til disse hverv hhv. gårdejer Mads K. Gram fra Københoved (frimenigheden i Rødding) og rentier Nis Nissen, Nørborg (synoden for Sønderborg provsti). Begge var kendte folk i Vælgerforeningen og havde hhv. været på tale og fungeret som dennes sekretær. Det ser ud til, at man i første omgang havde udset sig KFUM-sekretær Jes Mathiesen Kylling som sekretær for udvalget; men det er uvist, om dette blev opgivet, fordi han i første række var i tvivl om, han overhovedet ville være medlem af udvalget, eller af andre årsager.⁸

I øvrigt skete der flere udskiftninger af udvalgsmedlemmer omkring årsskiftet. Som repræsentant for Indre Missions lægfolk valgtes gård-ejer Claus H. Friis fra Nørre Løgum ved Løgumkloster. Han kom ind i udvalget i stedet for den ene af de finanssagkyndige, der havde meldt fra; men valget af netop ham skyldes formentlig, at Kylling var en for kontroversiel person til at repræsentere alle de forskellige fløje af Indre Mission i Nordslesvig. Kylling var i 1907 blevet sendt til Nordslesvig af et udvalg under IM i kongeriget. Han arbejdede i Haderslev for den kristne ungdomsbewægelse, men inddrog samtidig nationale emner i sin forkyndelse på en måde, der ikke var i harmoni med den nordslesvigske Indre Mission under pastor Tonnesens ledelse. Kyllings arbejde var en medvirkende årsag til splittelsen af Indre Mission i Nordslesvig i 1912. Han måtte i 1913 danne sin egen organisation, Kirkeligt Lægforbund, og skønt sympatisk indstillet, måtte Tonnesen på missionens vegne afskære enhver forbindelse hertil. Der var således før krigen opstået adskillige af hinanden uafhængige organisationer, alle med vækkelsespræg, men med store indbyrdes modsætninger i national henseende, over for nyere teologiske ideer og i forhold til den etablerede kirke. I denne splittelse stod Kylling og Friis for hver sit forskellige synspunkt på, hvorledes kristelig vækkelse og dansk national stillingtagen kunne kombineres.⁹

Desuden forlod Marie Jessen, Flensborg Avis' ejer, udvalget. Det er sikkert sket i forbindelse med uddybningen af splittelsen mellem Åbenrå- og Flensborgretningen i januar måned 1919. Hun iværksatte i stedet et mellemslesvigsk kirkeudvalgsarbejde, der dog ikke kom til at spille nogen rolle for tilrettelæggelsen af genforeningens kirkeretslige side. Aktionsudvalget godkendte den 19. februar, at gårdejer Carsten Gregersen fra Frøslev indvalgtes i stedet.

Det siger sig selv, at udvalgsmedlemmerne alle måtte være dansksindede. Dette krav var indiskutabelt angående lægmændene, og det var selvfølgelig vedrørende frimenighedspræst Thade Petersen. Men forholdet var mere kompliceret vedrørende præsterne fra landskirken. I samme grad som nogle af disse havde sat det kirkelige indhold i deres embeder over den nationale kamp, var de blevet utroværdige i mange af Vælgerforeningens tilsynsråds medlemmers øjne. Dermed udelukkedes ikke alene de direkte tysksindede eller nyligt fra Tyskland tilrejste, som tilsigtet, men også andre ansete præster, der sidenhen skulle vise sig så danske som nogen. Som f.eks. pastor Carsten Petersen, Maugstrup, der skal omtales nærmere nedenfor.

Lørdag den 7. december samledes det kirkelige udvalg for første

gang. Sammen med aktionsudvalget vedtoges en forretningsorden, der udfyldte rammerne i Vælgerforeningens generelle retningslinier. Fra dette møde foreligger to referater fra hhv. Vælgerforeningens sekretær M. Simonsen og det kirkelige udvalgs sekretær Nis Nissen, Nørborg. De to referater er ikke modstridende og er til denne fremstilling brugt til at supplere hinanden.¹⁰

Mødet åbnedes af Vælgerforeningens formand P. Grau; men forhandlingerne lededes af H. P. Hanssen. Han var netop vendt tilbage fra et besøg i København, hvor han bl.a. havde forhandlet med kirkeminister Thv. Povlsen. Han berettede herom og betonedede i øvrigt stærkt, hvor nødvendigt det var, at »der handledes hurtigt«.¹¹

Derpå udtalte udvalgets formand Mads Gram og sekretær J. M. Kylling, at de ikke ønskede at modtage hvervet som udvalgsmedlemmer (og dermed hhv. formand og sekretær), forinden valget var bekræftet af kirkelige kredse. Kylling konkretiserede ønsket til, at valgene måtte fremgå »dels fra lægmændene i de fem provstisynoder og dels fra frimenighederne og Indre Missions bestyrelse«.

Der lå i dette krav tydeligvis en brod imod præsterne, hvis embedsvirksomhed under »det præjsiske kirkeregimente« Kylling senere skulle få rig lejlighed til at angribe i avisen *Danskeren*.¹² I denne omgang protesterede præsterne Hansen og Lauritzen skarpt imod mistænkeliggørelsen af præstestanden. Derimod er pastor Tonnesen ikke citeret for en protest, hvilket kan være en tilfældighed eller tilskrives hans langvarige samarbejde med Kylling og erindring om splittelsen af Indre Mission i 1912.¹³

Det mere formelle synspunkt, at udvalgsmedlemmerne burde have deres valg bekræftet fra kirkelige kredse, fremførtes som nævnt af Mads Gram. Herimod mindede N. J. Gotthardsen, medlem af aktionsudvalget, om, at valgene ikke var fremgået af det snævre aktionsudvalg, men af en forsamling af 62 mænd fra alle egne af Nordslesvig, nemlig hele Vælgerforeningens tilsynsråd. Hertil sluttede sig de øvrige medlemmer af aktionsudvalget, hvorefter H. P. Hanssen opfordrede til at sætte det mere formelle i baggrunden for at udvalget hurtigst muligt kunne begynde at fungere.

Det er ikke urimeligt at antage, at H. P. Hanssens reference til den radikale regerings kirkeminister Thv. Povlsen har været medvirkende til dette problems opståen. Siden dennes udnævnelse i 1916 eksisterede der et spændt forhold mellem den radikale regering og dem, der i Danmark mente at repræsentere de kirkelige kredse, særligt den omtalte organisation KL. Så udbredt var fornemmelsen af et modsætnings-

forhold, at også blandt kirkeligt interesserede danske nordslesvigere måtte ethvert tegn på forbindelse med »løgnerministeriet«¹⁴ kirkepolitik foranledige et spontant krav om kirkelig uafhængighed.

Heldigvis var H. P. Hanssens forbindelse med regeringen ikke endnu så formaliseret og mistænkeliggjort, som det senere skulle blive tilfældet. Derfor førte hans opfordring til udvalget om at arbejde hurtigt til, at Mads Gram alligevel accepterede valget. J. M. Kylling udbad sig otte dages betænkningstid »efter indtrængende opfordring fra flere sider«, efter hvilken også han endeligt modtog valget.¹⁵

Derefter nedsattes på dette første møde i det kirkelige udvalg hele tre underudvalg: et *kirkeklokkeudvalg*, der til brug for en påtænkt indsamling i Danmark skulle skaffe oplysninger om, hvor mange kirkeklokker der var blevet smeltet om til kanoner; et *stiftsgrænseudvalg*, der pålagdes at indsamle oplysninger om stiftsinddelingen i ældre tid, samt en *finanskommission* til undersøgelse af de kirkelige finanser: jordtilliggender, legater m.v. Ingen af disse udvalg kom til at spille nogen rolle i forhold til det *forfatningsudvalg*, der valgtes på det følgende møde.

Dette andet møde i det kirkelige udvalg afholdtes mandag den 16. december og indledtes af en redegørelse for menighedsrådsloven »og andre forhold« i den danske folkekirke. Det var formanden, Mads Gram, der refererede en samtale med Jacob Appel, forhenværende kultusminister og på det tidspunkt igen forstander på Askov højskole. Blandt andet i kraft af den korte afstand mellem Mads Grams hjem i Københoved og Askov bestod der en god kontakt de to imellem.¹⁶

Da Jacob Appel var venstremand, er hans fremstilling af kirkepolitikken i Danmark sikkert blevet indhentet og i udvalget modtaget som en ret og rimelig modvægt mod, hvad man opfattede som den forløjnte regeringsversion, formidlet gennem H. P. Hanssen. At Jacob Appel gennem nu mange år havde søgt at gennemføre sin egen (grundtvigsk inspirerede) kirkepolitik i modstrid med den folkekære J. C. Christensens ideer, var en anden sag. Skønt han var venstremand, var der derfor i realiteten ingen videre forskel på hans og den radikale ministers politik. Men derfor kan man godt i det kirkelige udvalg i Åbenrå have følt, at man nu var i bedre overensstemmelse med dansk kirkelivs brede strøm.¹⁷

Derpå indledtes en drøftelse af spørgsmålet »Bør Nordslesvig beholde sin særlige kirkeforfatning under den danske folkekirke?«, i hvilken forbindelse man enstemmigt vedtog følgende: »Udvalget ønsker, at Nordslesvig går over i den danske folkekirke, og at sogneordningen

kan bestå indtil videre, hvorimod vi ikke ønsker synodalordningen bibeholdt.«¹⁸

Det var pastor Tonnesen, der indledte drøftelserne om kirkens forfatningsforhold. Hans Tonnesen var født i »de otte sogne« i 1854, men flyttede som 10-årig syd for den nye grænse. Han var hjemmehørende i Nordslesvig, men kom på grund af sin uddannelse i Tyskland og præstegering i den slesvig-holstenske landskirke til at høre til dem, der stod i et mindre tillidsvækkende lys, i hvert fald for dem, der ikke som han satte den religiøse vækkelse højere end det nationale arbejde. Skønt formand for Nordslesvigs Indre Mission siden 1907, var der ikke plads til ham i ledelsen af IM efter genforeningen, hvor han i øvrigt fortsatte som præst i Hoptrup indtil 1927.¹⁹ Hans synspunkter vandt dog, som nævnt, enstemmig tilslutning i udvalget, men er i øvrigt ikke nærmere omtalt. Det er imidlertid sandsynligt, at hans fremstilling har svaret til den artikel, han allerede den 3. december offentliggjorde i dagbladet Hejmdal.

Heri hæftede Tonnesen sig ved, at de nordslesvigske kirkesogne løsnede fra den tyske statskirke var blottet for enhver forfatningsmæssig sammenhæng. Der har aldrig eksisteret en fællessynode for Nordslesvig alene, og en sådan »kan derfor ikke sammenkaldes«. I stedet, mener Tonnesen, må Nordslesvig »styres i kirkelig henseende af det udvalg, som nu er nedsat«. Han slutter med at opfordre til offentlig debat om disse sager og stiller i udsigt, at hans eget blad Sædekornet og frimenighedspræst Thade Petersens blad Den nordslesvigske Kirkesag løbende vil orientere om forhandlingerne i Vælgerforeningens udvalg.²⁰

Den offentlige forhandling udeblev ikke. I dagbladet Dannevirke stillede missionsmanden P. K. Petersen spørgsmålstegn ved, om den nordslesvigske kirke overhovedet burde sammenslutes med den danske folkekirke. Han fik svar fra Vælgerforeningen og af det kirkelige udvalgs næstformand Christian Michaelsen, Kastvrå.²¹ Men så begyndte pastor Carsten Petersen at skrive i Flensborg Avis. Han var som Tonnesen indfødt nordslesviger og fik ligeledes sin uddannelse i Tyskland. Han samarbejdede med Tonnesen i missionen; men deres veje skiltes på spørgsmålet om åbenhed over for den nye liberale teologiske strømningens kritik af kirkens overleverede dogmer. Denne for Carsten Petersen at se ugudelige retning havde fundet for stor imødekommenhed hos Indre Missions leder Hans Tonnesen, så han ikke længere kunne være med i arbejdet omkring tidsskriftet Sædekornet. Det var ikke kun af nationale grunde, men også på dette teologiske stridsspørgsmål, at den nordslesvigske Indre Mission splittedes i 1912.

Carsten J. Petersen (1871–1943) var præst i Magstrup indtil 1932. Hans opfattelse af den nordslesvigske kirke som en selvstændig organisation uden forbindelse til den verdslige regering bragte ham hurtigt i opposition til Vælgerforeningens kirkeudvalg. Til gengæld fik han gode forbindelser til de rigsdanske kirkelige kredse med samme opfattelse. Han blev medlem af det kirkelige udvalg 1921, der i sidste instans udformede den kirkelige lovgivning efter genforeningen. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Det var så til gengæld kun af nationale grunde, at Carsten Petersen ikke kunne tilslutte sig den udbrydergruppe på tolv præster, der kaldte sig »Det gamle budskab«. Carsten Petersen betragtede sig som dansksindet, men kom således til at stå mere og mere alene i de gejstlige kredse.²² Det var således alene på egne vegne, om end i bevidstheden om at repræsentere det rigtigste standpunkt, at han i fire artikler fra 14.–19. december udviklede sit syn på den kirkelige situation og Vælgerforeningens udvalg.

Hans udgangspunkt var det samme som Tonnesens, nemlig dette, at de nordslesvigske kirkesogne nu stod uden egen samlet repræsentation. Det var især tydeligt nu, da der skulle afholdes slesvigsk fællessynode i Rendsborg. Der kom kun ganske få deltagere fra Nordslesvig, men hvad der var vigtigere, var dette, at revolutionen i Tyskland så ud til at få som et af sine resultater, at stat og kirke blev fuldstændig adskilte. Den verdslige magt var delvis overgået til arbejder- og soldaterråd, den kirkelige side af regeringsadministrationen blev udskilt.

Carsten Petersen er ikke ganske upåvirket af tidens revolutionære sprogbrug: »Stillingen er den, at hvis vi i øjeblikket havde et fuldgyldigt folkevalgt og folkestøttet selvstyre i kirken, ville vi kunne gøre så omtrent, hvad vi vil. Magten ligger i vore egne hænder. Altså mangler der kun ét, at vi tager fat, vi selv.« Når der således tages fat, vil der kunne tales »med vor egen mund, hvad det er, vi i disse farlige tider ærligt og alvorligt vil.«

Der sker en udvikling i Carsten Petersens agitation. Fra blot at efterlyse en fælles vilje hos det nordslesvigske kirkefolk når han til at konkretisere de forestående opgaver: »Denne kirkelige fællesrepræsentation – jeg ved ikke noget dansk navn – vil komme til at tale og handle i hele kirkens navn ... over for den danske folkekirke og den danske regering, når det måske gælder om at bevare det mål af selstændighed, som vor folkekirke fik skænket ved den tyske lovgivning, men som da kun var et vrængbillede«. I forhold til den indledende formelle betragtning, er synodalordningen nu pludselig, modsat Tonnesen, kommet til ære og værdighed. Det fremgår endnu tydeligere af den sidste artikel, at der heri ligger en skarp kritik af Vælgerforeningens udvalg.

»Det er rart nok, at der findes gode mænd i landet, som har påtaget sig, ved siden af andre vigtigere sager også at bære omsorg for kirkens upåagtede og oversete anliggender.« Disse »private folk« kan dog ikke tilfredsstillende »kirkens sande venner«, thi »nu da vi slipper for det gamle formynderskab, skal vi ikke ønskes at stilles under et nyt, selv om dette nye er nok så velvilligt og nok så dansk«. Sluttelig understreger Carsten Petersen endnu engang det revolutionære indhold i sin opposition til Vælgerforeningens kirkelige udvalg: »Lad kun folket sige sin mening, dette folk, som har tiet så længe. Herren selv sidder ved roret og skal vel bane sandheden en vej. Lad os ikke spille »førere« og formyndere for dette folk, men hjælpe det frem til selvstændig handling.«

Den sidste skarpe drejning mod Vælgerforeningen skyldes utvivlsomt pastor Tonnesens hurtige referat af beslutningerne på udvalgsrådet den 16. december. I sit tidsskrift Sædekornet kunne han få dage efter referere, at forfatningsudvalget »er af hovedudvalget bemyndiget til at gå ud fra den forudsætning, at alt hvad der hører til fællesorganisationen ud over menighedsorganerne, helst skal gå i stykker, da hverken provstisynode eller synodeudvalg eller konsistoriet eller fællessynoden har været til nytte og velsignelse.«²³

Denne offentlige uenighed mellem to kendte og agtede præster i Nordslesvig og kritikken af Vælgerforeningens kirkelige udvalg affødte

ønsket om en forhandling og etablering af samarbejde. Initiativtager var udvalgets næstformand, Christian Michaelsen, der den 22. december aftalte et møde tredie juledag mellem Carsten Petersen fra Maugstrup og Mads Gram fra Københoved. De skulle mødes midtvejs, nemlig hos endnu et medlem af udvalget, fru Marie Skau Petersen i Sommersted.²⁴

Et første resultat af denne forhandling var, at Aktionsudvalget indbød Carsten Petersen til at tiltræde det kirkelige udvalg som medlem i brev af 1. januar.²⁵ Men tilsyneladende har pastor Petersen stillet betingelser for at ville medvirke i dette arbejde.

Der foreligger intet referat af forhandlingerne mellem Petersen og Gram. En rimelig rekonstruktion vil være, at Carsten Petersen er mødt op med sit udkast til regler for et »kirkevalgt kontrolorgan« der skulle bestå af en »tillidsmand« fra hvert sogn, indkaldt til drøftelse af »sådanne sager, som Vælgerforeningens udvalg ikke af sig selv kan ordne«, samt at der af denne kreds af tillidsmænd udpeges »en bestyrelse på mindst tre personer, som får løbende indblik i de vigtigste forhandlinger inden for det af Vælgerforeningen nedsatte udvalg«.²⁶

I forhold til denne plan om løbende kontrol med arbejdet i udvalget, har Mads Gram så forhandlet sig frem til den aftale, han forelagde Vælgerforeningen til godkendelse, nemlig »at det kirkelige udvalg forelægger sin afsluttende betænkning for en sognevalgt forsamling, førend den afgives til regeringen gennem Vælgerforeningen«. Men Vælgerforeningen måtte omkring 1. februar meddele Gram, at den ikke kunne acceptere en sådan aftale, hvilket han med beklagelse lod gå videre til Carsten Petersen. Dermed var det udelukket, at denne ville kunne tiltræde det kirkelige udvalg som medlem.²⁷

Striden mellem pastor Petersen og udvalget var væsentlig derved, at den stillede dette i opposition til dele af det kirkelige liv i Nordslesvig. Fra en ubemærket begyndelse voksede udvalget til større og større bevågenhed. Og nok så væsentligt var det, at striden gav genlyd i kongeriget, hvor, som vi skal se siden, Kristeligt Dagblad og KL kastede sig over emnet med stor appetit.

Forfatningsudvalget fungerede videre under striden med Carsten Petersen. Desværre har man ikke ført protokol over drøftelserne på samme måde, som det er tilfældet for hovedudvalgets møder; men fra mødeindkaldelser, breve, aktstykker og presseomtale lader den følgende fremstilling sig sammenstykke.

Allerede den 10. december havde »Udvalget for den sønderjyske kirkesag« holdt møde i Fredericia. De ledende i dette grundtvigianske

Jacob Appel (1866–1931), forstander for Askov Højskole og kulturminister 1910–13. Han blev forud for genforeningen udpeget til skoledirektør for de sønderjyske landsdele og var i alle forhandlinger om skole og kirke en indflydelsesrig formidler mellem centraladministrationen og Vælgerforeningen i Nordslesvig. Fra 1920 igen undervisningsminister, 1922–24 tillige kirkeminister. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

arbejde var provst Hey og præsterne Tomasson og Ring. Til dette møde supplerede de sig med Jacob Appel og fra Sønderjylland fru Marie Skau Petersen. Igennem de sidstnævnte formidledes så den kontakt, der førte til endnu et møde i Fredericia den 10. januar 1919. Til dette indkaldtes mellem jul og nytår endvidere biskop Gabriel Koch fra Ribe og pastor Fibiger fra Eliaskirken i København. Fra Sønderjylland kom forfatningsudvalget, og det er blevet nævnt, at det særligt skulle være fra denne side, man havde ønsket at møde biskop Koch og pastor Fibiger. Det skulle være for »at få røster at høre fra forskellige sider«. ²⁸

Det gjorde man så, idet man havde en »rigtig rar og hyggelig forhandling om mange ting«. Og på denne baggrund udarbejdede forfatningsudvalget sin første rapport ved møder d. 29. januar og 5. februar. ²⁹ Det var atter Tonnesen, der var den ledende i arbejdet. Han havde været i København i midten af januar og »forhandlet med den indflydelsesrige departementschef Damkier i kirkeministeriet og tillige udnyttet andre forbindelser«, om hvis karakter det er vanskeligt at skønne. ³⁰ Tonnesens bidrag var et udkast til en beskrivelse af »den

sønderjyske kirkes administration« med hovedvægten på nådemidlernes forvaltning. »Hovedsagen er, at vi lever os sammen med det danske åndsliv. Så smelter vor organisation efterhånden sammen med den danske.« Tonnesens plan gik i hovedtræk ud på, som nævnt, en øjeblikkelig afskaffelse af synodalordningen og efter valg af nordslesvigske repræsentanter til dansk rigsdag, en lovmæssig sammensmeltning af de to kirker. I den forholdsvis lange tid, der måtte forløbe indtil afholdelsen af sådanne valg, skulle forfatningsudvalget så forberede de nye kirkelove. Det fremgår ikke klart, om Tonnesen på dette tidspunkt har tænkt sig reformer af den bestående kirkelovgivning i kongeriget. Men at han dog har tænkt sig et omfattende og grundlæggende kirkeforfatningsarbejde, fremgår alene af indledningen til hans udkast: »Den sande kirke, de helliges samfund, er efter sit væsen usynlig. Derfor lader den sig egentlig ikke organisere, men ...«

Forfatningsudvalget optog forsåvidt Tonnesens inddeling af genforeningsprocessen i en øjeblikkelig forandring og en noget senere gennemført lovmæssig sammensmeltning. Men man konkretiserede sagen betydeligt og gik ikke ind på den formelle afventen af valg af nordslesvigske repræsentanter til den danske rigsdag. I stedet forudsattes en lovgivning fra rigsdansk side, straks efter genforeningen, og derpå, når den havde fungeret i nogen tid, en fælles kirkelig lovgivning efter indstilling fra et kirkeligt udvalg. Forfatningsudvalget udskød med andre ord den nøjere udformning af kirkeopbygningen, som Tonnesen havde lagt op til, til en helt anden kommission, som kunne tage stilling til eventuelle ændringer, efter at genforeningslovene havde fungeret i nogen tid. Nærværende forfatningsudvalg under Vælgerforeningens kirkelige udvalg havde anderledes aktuelle og påtrængende ting at se på.³¹

I første del af sin rapport samlede forfatningsudvalget de provisoriske forholdsregler, som man mente kunne gennemføres administrativt fra dansk side straks efter genforeningen. Det drejede sig om: 1. En formel adskillelse fra Berlin og Kiel og en hensigtserklæring om tilhørsforholdet til den danske folkekirke. 2. En besættelse af ledige embeder ved vikarer. 3. En indførelse af dansksprogede højmesser i alle kirker i et omfang svarende til dansk kirkegang iflg. tællingerne fra 1914, og 4. Bevarelse af menighedsrepræsentation og provstisynoder.³²

I anden omgang fremlagdes så udkast til lovforslag om »den lovordnede overgangstid«. Det drejede sig dels om en bibeholdelse af den bestående menighedsrepræsentationsordning med enkelte modifikationer (f.eks. valget til kvinder, evt. også til tyende), dels om ophævelse

af synodalordningen. Desuden fremlagdes forslag til en stiftsinddeling overensstemmende med resultaterne af stiftsgrænseudvalgets undersøgelser, forslag om indførelse af de danske »frihedslove« (sognebåndsløsning og kirkers brug af andre menigheder m.v.), forslag om ritualer, om fastsættelse af kirkesprog og om mulighederne for tysk uddannede og ikke-universitetsuddannede mænd at overtage præstestillinger. Dette forslag fremsendtes foruden til medlemmerne også til departementschef Damkier i kirkeministeriet gennem H. P. Hanssen og dennes kontaktmand i København, Martin Hammerich.³³

Forslaget drøftedes på mødet i hele det kirkelige udvalg den 12. februar, hvor formanden indledningsvis refererede sit møde med pastor Carsten Petersen. Der var enighed om vedtagelsen af den første del af betænkningen om den provisoriske forvaltning; men efter en lang debat måtte resten udsættes til et senere møde.³⁴

Det var ellers planlagt, at forfatningsudvalget allerede den 18. februar skulle have mødtes med departementschefen, biskop Koch og Jacob Appel på Askov Højskole for at drøfte en revision af betænkningen.³⁵ Dette møde måtte aflyses, og i stedet samledes det kirkelige udvalg atter den 26. februar.

Her nåede man så til det kildne spørgsmål om præsternes stilling og eventuelle forbliven i embede efter genforeningen. Der havde i udvalget været tale om at etablere en almindelig vakance i alle embeder, altså afskedigelse, og dermed en menighed, der var frit stillet med hensyn til eventuel genantagelse. Udvalget havde opgivet denne tanke, da det ville stille den danske regering i et skævt forhold til Tyskland eller måske endda i modstrid med internationale regler.³⁶ Og netop af disse grunde havde man lagt den udsatte afgørelse over til menighederne, for at regeringen kunne være uangribelig. Det var tanken, at menigheden efter et år under dansk styre skulle stemme om, hvorvidt man ønskede embedet opslået ledigt. Heroverfor stod stadig kravet om øjeblikkelig afskedigelse af alle præster og frit valg for menighederne.

Formentlig bl.a. for at få opklaret, hvor vidtgående hensyn der måtte tages til den danske regerings internationale forpligtelser, endte forhandlingerne den 26. februar med, at forfatningsudvalget blev suppleret med endnu to medlemmer, J. M. Kylling og direktør Bonde. Det var nemlig dem, der især gik ind for den hurtige justits. De skulle så deltage i det udsatte møde med departementschefen og andre danske mænd.

Departementschef Damkier var imidlertid forhindret i at deltage i mødet i Fredericia den 14. marts. I stedet rejste herredsfuldmægtig

Martin Hammerich til mødet i sin egenskab af sekretær for det hemmelige Krieger-udvalg, den danske regerings forbindelsesled til H. P. Hanssen inden dennes ministerudnævnelse. Takket være Hammerichs omhyggelige referat til kirkeministeriets departementschef foreligger dette møde godt oplyst.³⁷

Pastor Fibiger kunne ikke deltage; men de øvrige rigsdanske var de samme som den 10. januar. Fra sønderjysk side deltog atter forfatningsudvalget: Mads Gram, Christian Nielsen og præsterne Tonnesen, Lauritzen og Thade Petersen. De var denne gang, som nævnt, suppleret af de to fra »oppositionen« i det kirkelige udvalg, bankdirektør Bonde og sekretær Kylling. Thade Petersen var ledsaget af sin hustru.

Forhandlingerne kom væsentligst til at forløbe som en fremlæggelse af forfatningsudvalgets betænkning, opposition fra Kylling og Bonde på den ene side og fra Koch på den anden side, hvorefter Jacob Appel søgte at formulere kompromisstandpunkter.

Det første spørgsmål var om inddelingen i tre faser. Koch mente, de to første kunne slås sammen, så kirkeministeriet ved cirkulærer indførte de foreslåede bestemmelser til »den lovordnede overgangstid«. Dette afvistes af Appel som uigennemførligt. Til forslagets sidste punkt bemærkede Koch, at det ville være heldigere med en formulering, der overlod det til lovgivningsmagten at afgøre, om den ønskede sig vejledt af en menighedsvalgt kommission, som foreslået fra sønderjysk side. Dette støttedes af Appel og blev ifølge referatet taget til efterretning af medlemmerne fra Nordslesvig.³⁸

Til indholdet af forslagets midterste fase fremførte Bonde, at han gerne så provstisynoderne opretholdt ud over denne overgangstid samt en ny fællessynode oprettet. »Bonde havde ganske vist under udvalgets møder frafaldet særstandpunkt; men han ville ikke undlade at gøre forsamlingen bekendt med, at spørgsmålet endnu var omdebatteret«. Han fandt dog ingen tilslutning i denne overvejende grundtvigianske forsamling.

Til spørgsmålet om kirkesproget og antal gudstjenester på hhv. dansk og tysk diskuteredes rimeligheden i forskellige mulige metoder til dets afgørelse. Biskop Koch var imod »at præmiere kirkebesøget med ydre rettigheder«, men accepterede sluttelig tællingerne som det eneste brugbare grundlag.

Endelig var der enighed om, at der til menighedsrepræsentationerne i overgangstiden måtte udskrives nyvalg, idet suppleringsvalg på grund af krigen havde været udskudt og nu ville være så omfattende, at det nærmest ville svare til nyvalg.

Til forfatningsudvalgets betænkningens anden periode var der mange bemærkninger. Mads Gram betonede indledningsvis, at præstespørgsmålets konsekvente løsning var et så udpræget krav hos befolkningen, at man ikke kunne forbigå det. Han refererede derpå overvejelserne i udvalget om forskellige mulige løsninger, herunder hensynet til den danske regerings internationale anseelse.

Det fremlagte forslag karakteriseredes alligevel af biskop Koch som »prøjsisk« – han ville foretrække at »gå frem på dansk«, nemlig at benytte muligheden for ansættelse af en andenpræst til et mindretal i en menighed. Så kunne danskerne søge andenpræsten, og »den tyske præst« ville snart fortrække, når han ingen tilhørere mere havde.³⁹

Direktør Bonde og J. M. Kylling opponerede i modsat retning og udtalte, at »folket græder, hvis ikke embedsmandsspørgsmålet løses efter rene linier«. De så som nævnt helst, at alle præster afskedigedes med det samme. Appel søgte at formulere et midterstandpunkt, hvor han betonede, at der burde tages mest hensyn til menighederne, men samtidig henstillede til det kirkelige udvalg, at man tog Kochs forslag under overvejelse.

Modstillingen af hensyn til menighed og hensyn til præst fik biskop Koch til at understrege, at hans forslag ikke sigtede til at beskytte præsteskabet, men snarere på at fritage menigheden for at skulle stemme og flytte pligten til at handle over på regering og biskop: »Hans betragtninger hvilede på den tanke: Hævner Eder ikke selv.«

Denne udtalelse påtaltes af dirigenten, provst Hey, og den kan da næppe heller have glædet Bonde og Kylling. Biskop Koch fastholdt sit standpunkt og understregede, at han var bange for at skabe gentagelser af de urimelige forhold i årene efter 1864. »Ved »hævn« mente han ikke den bevidste hævn, men den ubevidste, der følger af forurettelse,« refererede Martin Hammerich.⁴⁰

N. Bonde og J. M. Kylling var heller ikke blevet formildede af biskop Kochs uddybning. Formentlig snarere tværtimod. De rejste hjem og udarbejdede et ændringsforslag til betænkningen med tre hovedpunkter: For det første skulle »tyske menighedsmedlemmer« organiseres i »diasporamenigheder«, der udtrykkeligt skulle have lov til at bruge én bestemt kirke og i øvrigt udelukkes fra at bruge andre kirker, endside andre danske »frihedslove«. Dernæst skulle ingen af de fungerende tyske provster have lov til at fortsætte som præster efter genforeningen, og for det tredje skulle der til udvalgsbetænkningens sidste punkt (om en kirkelig lovgivningskommission) tilføjes, nedsat »efter lignende regler som i sin tid det kirkelige udvalg i Danmark«.⁴¹

Marie Skau Petersen (1861–1941), broderdatter af Laurids Skau og ejer af slægtsgården i Sommersted. Gennem højskoleophold og sekretærarbejde for Udvalg for kristelig Virksomhed i Sønderjylland blev hun nært knyttet til Jacob Appel og den grundtvigske retning. I kraft af sit engagement i det kirkeligt-sociale arbejde fungerede hun i Vælgerforeningens udvalg som en i begge lejre velanskrevet formidler mellem de grundvigianske og missionske medlemmer. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Imod dette ændringsforslag sendte Tonnesen sine bemærkninger til udvalget. Han afviste at tage stilling til provsterne og til afskedigelse af præster under ét. »Den (ændringsforslaget) indeholder en dom over bestemte personers kvalifikation, medens det kun kan være udvalgets opgave at afgive en betænkning om tingenes ordening«. Tonnesens hjertesag er stadig, at befolkningens religiøse behov må gå forud for demonstrationen af nationalt sindelag: »Selv om befolkningen virkelig betragtede største parten af præsterne som klinte på kirkens ager, så ville man dog måske have forståelse for vor frelsers anvisning: Lad hellere klinten stå, for ikke at rykke hveden op med det samme!« Og til det drastiske forslag om »diasporamenigheder« bemærker han følgelig, at hvis man vil tvinge de tysksindede til at vandre milevidt for at høre evangeliet forkyndt på deres modersmål, »så kan man blive skyld i, at uødkelige sjæle fortabes. Det ansvar vil et kirkeudvalg da vel ikke tage på sig?«⁴²

På det følgende møde i det kirkelige udvalg den 19. marts forhandlede disse spørgsmål. Det var især provsterne, der var uenighed om;

men som et slags kompromis enedes man om at forslå, at der udnævntes danske provster blandt de danske præster, der vikarierede i landsdelen efter genforeningen. I øvrigt vedtoges betænkningen med den tilføjeelse om menighedens afstemning om eventuel nybesættelse af præstembeder, at dens nuværende betingede form for nyvalg »er efter vor opfattelse« opstået under påvirkning af Fredericiamødet. Det beklages, men »i forsonlighedens ånd, men modstræbende går vi med til indstillingen«. Underskrevet af direktør Bonde, sekretær Kylling og pastor Hansen fra Dybbøl.⁴³

Dernæst valgtes et redaktionsudvalg bestående af Mads Gram, Christian Michaelsen og Nis Nissen til at affatte nogle bemærkninger til betænkningen. Efter mødets afslutning fortsattes drøftelserne, idet »det vedtoges at afse fra et skriftligt referat af mødet«. Kun én af de sager, der har været drøftet i »eftermødet«, foreligger oplyst. Det drejede sig om hvem, der skulle være biskop i Nordslesvig. Fru Marie Skau Petersen søgte nemlig senere at overtale Jacob Appel til at bruge sin (formodede) indflydelse hos den radikale kirkeminister til at få gennemført udnævnelsen af Sophus Sørensen.⁴⁴ Denne havde været biskop i Århus, men var fra 1916 efter eget ønske sognepræst i Nørup ved Vejle. Hans afgang fra bispestolen var i offentligheden opfattet som en modig protest imod den radikale regerings kirkepolitik; men den skyldtes i virkeligheden Sørensens lede ved IM's usaglige kritik af alle biskopperne. Dette forhold, samt at Sørensen var en nær ven af biskop Koch, var formentlig ukendt for sekretær Kylling, thi han skal have udtalt til Marie Skau Petersen: »Blot vi da må få ham, det er det eneste, vi kan enes om, og det var dog en underlig lykke, hvis vi virkelig kunne gå samlede i den store sag.«

Det blev imidlertid ikke til noget med udnævnelsen af Sørensen, men den stadige udsættelse af genforeningen gav mange yderligere muligheder for at drøfte bispeemner: Biskop Ludwigs i Ålborg blev opfordret under et besøg i Åbenrå den 5. august til at lade sig forflytte. Og han var meget opstemt ved tanken, da han mente, hans helbred ville have godt af flytningen længere sydpå.⁴⁵ Fra anden side opfordrede man senere hen (i 1920 eller 1921) kirkeminister J. C. Christensen til at udnævne provst Götzsche; men det førte heller ikke til noget.⁴⁶ Gabriel Koch vedblev at være konstitueret biskop i de sønderjyske landsdele, indtil der 1922 var gennemført ny lovgivning om bispevalg.

Nu nærmede udvalgsarbejdet sig sin afslutning. Opklaringsarbejdet om de ældgamle stiftsgrænser, kirkens finanser og de omstøbte kirkeklokkers antal var klarert, og der manglede blot en endelig redaktion

af bemærkninger til forfatningsudvalgets betænkning. Det kirkelige udvalg samledes den 16. april for sig selv om formiddagen, inden man gik til fællesmøde med Vælgerforeningens bestyrelse og tilsynsråd midt på dagen.⁴⁷

Forbeholdet fra Kylling, Bonde og pastor Hansen kom først med i sidste øjeblik og var således ikke sendt ud sammen med betænkningen til Vælgerforeningen. Og heller ikke til Krieger-udvalget og kirkeministeriet i København.⁴⁸ Men de havde jo også i sidste instans accepteret betænkningen. Da den således fremtrådte som et resultat af fuldstændig enighed i udvalget, et udtryk for det opnåelige kompromis, var det naturligt at imødekomme Mads Grams ønske om, at betænkningen i sin helhed måtte blive videresendt til København, uden yderligere ændringer foretaget af Vælgerforeningen. Den var jo også allerede afsendt.

Men lige så naturligt var det, at Vælgerforeningen, der lige siden udformningen af de generelle regler for sine underudvalg havde forbeholdt sig den overordnede myndighed over disse, ønskede at knytte bemærkninger til udvalgets betænkning. Der var ved forhandlingerne i Vælgerforeningen, som fortsattes den 29. april, visse formelle betragtninger, der gjordes gældende. For eksempel mente man ikke, at stiftsinddelingen kunne behandles, før man kendte grænsens forløb. Væsentligere var det, at med henblik på behandlingen af præsterne holdt flere medlemmer på »en hurtigere summarisk fremfærd«. Resultatet blev dog, at man tilsluttede sig det kirkelige udvalgs plan om menighedens indflydelse på præstevalget. Men man havde dertil så knyttet det ændringsforslag, at der skulle indføres dansk menighedsrådslovgivning straks efter genforeningen. I realiteten skulle altså den lovordnede overgangstid afskaffes og dansk kirkelovgivning indføres straks ifølge Vælgerforeningen. I konsekvens heraf kunne man også til det sidste punkt i betænkningen knytte den bemærkning, at man intet havde imod, at det påtænkte kirkeudvalg til udformning af fælles kirkelig lovgivning faldt bort. Med enkelte andre rettelser vedtoges så omsider den 29. april om eftermiddagen dels det kirkelige udvalgs enstemmige indstilling, dels Vælgerforeningens dertil knyttede bemærkninger.⁴⁹

Så var det kirkelige udvalg kommet i knibe. Dets betænkning var allerede af sekretæren indsendt til København, så for at den ikke skulle ligne et fejlagtigt indsendt udkast, når Vælgerforeningens bemærkninger indløb, måtte man over for kirkeministeriet fastholde sine synspunkter. Det skulle ske ved en tillægsbetænkning, der imødegik

Vælgerforeningens bemærkninger. Det kirkelige udvalg fungerede derfor videre, skønt det oprindeligt var nedsat alene med henblik på udarbejdelse af den betænkning, der nu var afleveret til Vælgerforeningen.

Tillægsbetænkningen blev udarbejdet af Gram, Michaelsen, Tonnese og Kylling og skulle ledsages af en forhandling mellem hele udvalget og kirkeministeren.⁵⁰ Indholdet var, ikke overraskende, en fastholden ved de oprindelige synspunkter, særlig ved behovet for en langsom overgang uden umiddelbar indførelse af dansk menighedsrådslovgivning, og kun på et enkelt punkt kunne man imødekomme Vælgerforeningens bemærkninger, nemlig angående det statistiske grundlag for fastsættelsen af antal danske og tyske gudstjenester. Disse bemærkninger skulle godkendes skriftligt af hvert enkelt medlem af det kirkelige udvalg og derpå sendes til København, men da ikke alle svarede, måtte man skride til at afholde møde om sagen.

Først den 25. juni fandt mødet sted, hvorefter man omsider kunne indsende tillægsbetænkningen. Den fik i første omgang ingen betydning, da administrationen allerede havde taget sig af de kirkelige sager på grundlag af udvalgets oprindelige betænkning og Vælgerforeningens bemærkninger fra mødet den 29. april, afleveret af H. P. Hanssen den 5. maj.⁵¹

Dermed sluttede det kirkelige udvalgs forberedende arbejde. Man fungerede videre, mere og mere uafhængigt af Vælgerforeningen og i opposition til kirkeministeriet. Først efter udnævnelsen af J. C. Christensen til kirkeminister og det samtidige magtskifte i rigsdagspartiernes sønderjyske udvalg i foråret 1920, opgav udvalget sit energiske arbejde. Da var det blevet klart, at der ville blive lyttet mere til dets betænkning og overvejelser end til Vælgerforeningens samme.⁵²

Denne udvikling er ikke blot resultatet af modsætninger mellem forskellige udvalg i Nordslesvig, men også af den længerevarende kirkepolitiske spænding i kongeriget. I det følgende skal vi så se, hvorledes man allerede under udvalgsarbejdet i Nordslesvig søgte at drage den kommende genforening ind i den danske kirkepolitiske strid.

Formentlig har man indtil årsskiftet 1918–19 i KL så lidt som i andre rigsdanske kirkelige kredse været opmærksomme på de principielle spørgsmål af kirkepolitisk art, der var taget op af Vælgerforeningens kirkelige udvalg. Generelt var der tale om en stor uvidenhed angående den kirkelige udvikling i Slesvig siden 1864. Det er vel troligt, at den almene glæde over de fortabte landsmænds snarlige hjemkomst har fordunklet den kendsgerning, at det var lovlig overilet at stemple

Hans Tonnesen (1854–1935) var præst i Hoptrup fra 1888 til 1927. Han var fra begyndelsen den drivende kraft i Indre Missions organisation i Nordslesvig; men efter tilspidsningen af de nationale mod-sætninger stod han noget isoleret ved missionens splittelse i 1912. I Vælgerforeningens kirkeudvalg repræsenterede han vel den højeste teologiske sagkundskab og udførte et utaknemligt hverv ved, sammen med Thade Petersen, at formidle informationer fra udvalget i sit tidsskrift Sædekornet. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

»staklerne«s hverdag gennem et halvt århundrede som preussisk – og derfor forvente, at de i glædesrus ville tilegne sig hele den danske udvikling i samme tidsrum med ét slag. Undtagelser fra dette generelle vrængbillede var der i hvert fald to af. For det første Jacob Appel og det grundtvigske udvalg for den sønderjyske kirkesag, der som omtalt ovenfor stod i nær kontakt med flere i Nordslesvig. Dernæst den kendte præst P. Severinsen i Bringstrup på Sjælland. Han havde siden 1893 i adskillige mindre skrifter beskæftiget sig med kirkeforfatning og især det uløselige spørgsmål om ejendomsretten til kirkens middelalderlige jordbesiddelser. På genforeningstiden udgav han sit eget ugeblad Kirke-Tidende, hvori han som den første i kongeriget påpegede den *store grad af selvstændighed*, særlig i forvaltningen af kirkens midler, der eksisterede i Nordslesvig.⁵³

Samtidig hermed skrev Jacob Appel i Højskolebladet om perspektiverne i genforeningen på det kirkelige område. Det vigtigste for ham var naturligt nok indførelsen af de danske frihedslove i de dele af

Slesvig, der knyttedes til kongeriget. Og i denne forbindelse efterlyste han yderligere frihedslove, idet han direkte henviste til Askov-adressen fra 1881 og derudfra foreslog »tilladelse til at kalde mænd, som ikke har den almindelige teologiske uddannelse til præster, når en menighed kaldte ad en sådan mand og en biskop ville ordinere ham«. Dette skulle nu kunne gennemføres, mente Appel, fordi der ville opstå en akut præstemangel ved genforeningen. Så derfor ville der kunne »*skabes en ny folkekirkelig praksis* i Danmark på grund af særlige forhold, der gør sig gældende ved genforeningen«. ⁵⁴

Dermed var plantet spirerne til de følgende måneders »udnyttelse« af genforeningen i kirkepolitisk henseende. Den offentlige debat om det kirkelige udvalg i Nordslesvigs aviser nåede nemlig også til København. Men i første omgang har KL ikke haft brug for Carsten Petersens synspunkter, thi den vej han anviste: at følge det revolutionære håb fra Tysklands arbejdere og straks adskille stat og kirke, var ikke farbar i Danmark. Den rolige adskillelse var uigennemførlig under borgfredsaftalen – og den revolutionære fremfærd kunne man knap vente at få socialdemokratiet med til, end mindre de konservative. Disse planer blev ikke direkte kommenteret, men fandt dog indirekte støtte i en artikel af KLs næstformand, professor Torm, der meget fremhævede hvor forbavsende nænsomt adskillelsen var forløbet i Schlesien og Oldenburg. Anderledes så det imidlertid ud, da Carsten Petersen i sine artikler nåede frem til at ville bevare kirkens indre selvstændighed i det omfang, det var blevet skænket den af den tyske regering. Det passede straks meget bedre til KLs nye taktik for den kirkepolitiske udvikling. ⁵⁵

Der herskede nogen usikkerhed om, i hvilket omfang Carsten Petersens tanker ville slå igennem i det kirkelige udvalg eller i stedet kræve alternativ støtte fra kongeriget. I begyndelsen af januar kunne Kristeligt Dagblad (KrD) meddele, at der var forhandlinger i gang mellem Petersen og det nedsatte udvalg. Og kort tid efter, den 10. januar, kunne pastor Fibiger fortælle om sit møde med det kirkelige udvalg i Fredericia, hvor han næppe heller har fået noget særligt foruroligende indtryk af udvalgets hensigter. ⁵⁶

Så længe der forhandlede mellem Carsten Petersen og Vælgerforeningens udvalg, måtte situationen nærmest svare til den danske borgfredsaftale. Derfor nøjedes man med at samles til orienterende drøftelser: Henry Ussing (formand for KL), C. J. Holt (redaktør af KLs blad) og Ernst Kjærgaard (redaktør af KrD), suppleret med J. A.

Fibiger og Carsten Petersen. Det er ikke helt klart, hvornår der holdtes møde, men det ser ud til, at Carsten Petersen var forhindret i at deltage et par gange, men til gengæld blev orienteret gennem pastor H. I. F. C. Matthiesen (fhv. redaktør af KrD, præst i Vamdrup ved grænsen).⁵⁷

I denne periode valgte man også tydeligt side i spørgsmålet om, hvilken gruppering i Nordslevig den danske Indre Mission skulle støtte. Siden splittelsen af den nordslesvigske mission i 1912 havde der eksisteret nogen usikkerhed om denne sag, men nu søgte KrD som så ofte før at lægge sig i spidsen for missionen. Man afskrev lederen af Nordslevigs Indre Mission pastor Tonnesen, efter »hans hele stilling under krigen« og »hans forhandlinger i den allerseneste tid med forskellige mænd også i kongeriget«. Efter yderligere mistæneliggørelser konstaterer bladet, at de »ikke kan betragte pastor Tonnesen som et udtryk for de anskuelser, der findes hos det store flertal af dansk Indre Mission i Nordslevig«. ⁵⁸

Det var spørgsmålet om præsternes overgang til den danske folkekirke ved genforeningen, der fik KrD til at reagere. Og det var kirkeministerens udtalelser om, at de dansktalende nordslesvigske præster måtte kunne finde anvendelse også fremover, der gjorde spørgsmålet aktuelt i KLs og KrDs tiltagende agitation imod den radikale regering. I en optaksartikel til KLs landsudvalgsmøde kombineredes så omsider de to sagsområder: Med henvisning til alle kritikpunkterne mod den radikale regering, fra besættelsen af rektorstillingen ved Skårup seminarium med en fritænker, til forslaget om kvindelige præster, konstateredes, at der gaves langt bedre forhold under den sønderjyske ordning. Det foresloges, at genforeningen måtte kunne inspirere til, at den danske folkekirke selvstændiggjordes, som man kendte det i Sønderjylland gennem provstisynoder. ⁵⁹

Fra nu af var der altså etableret en rigsdansk stillingtagen til debatten i Nordslevig, hvor KrD og KL klart støttede Carsten Petersen. Det er ikke bekræftet af denne undersøgelse, men i betragtning af den senere udvikling en rimelig antagelse, at det er denne stillingtagen, der har skræmt Vælgerforeningens bestyrelse til straks efter at afvise Mads Grams forhandlingsresultat med Carsten Petersen, for Vælgerforeningen var på intet tidspunkt interesseret i at blive inddraget i interne danske stridigheder, i hvert fald slet ikke i rigsdansk kirkepolitik. Det var imidlertid netop, hvad der skete. Ved at afvise at høre »den kristelige mening« var Vælgerforeningen automatisk blevet en af KrDs fjender. Og lader det sig ikke afgøre, hvad der var årsag, og hvad virkning, så er det dog bemærkelsesværdigt, at avisens grænsepolitiske stillingtagen

til fordel for Flensborg-retningen på samme tid var ved at lægge H. P. Hanssen og hans flertal i Vælgerforeningen for had.⁶⁰

Herefter blev Carsten Petersen KrDs faste forbindelse i Sønderjylland. Under titlerne »privatkorrespondent« og »vor kirkelige medarbejder i Sønderjylland« skrev han fra begyndelsen af februar jævnligt i avisen, der også benyttede ham som konsulent i andre sønderjyske sager. Men han var jo ikke blevet medlem af det kirkelige udvalg, så det var nødvendigt for KrD og KL at se sig om efter en anden kontaktperson foruden. Det sikrede man sig i form af J. M. Kylling, som man havde fået kontakt med, da han i midten af januar overleverede de nordslesvigske ungdomsforeninger til de nordfra kommende repræsentanter. Han blev den 26. februar medlem af underudvalget, der forhandlede kirkeforfatning, og var dermed kommet i begivenhedernes centrum.⁶¹

Til ham kunne nu både KL, KrD og KrDs »privatkorrespondent« støtte sig.⁶² Det var i særlig grad spørgsmålet om sognepræsternes forbliven i embede, der var aktuelt. Da Kylling og Bonde i det kirkelige udvalg havde fremlagt deres ændringsforslag, kunne KrD referere sagen kun to dage senere, hvor flertallets forslag om en lempelig løsning af præstespørgsmålet med menighedsafstemning efter nogen tid, blev til »visse kredsers uvilje imod at skaffe Nordslesvig danske præster«. Det var et angreb med klar adresse, når det tilføjedes, at uviljen stod i forbindelse med de samme kredsers »særlige forkærlighed for de nordslesvigske frimenigheder«. Men heldigvis: »Indre Missions venner i Vælgerforeningens »kirkeudvalg« har talt!« Der var meget, der tydede på, at vennerne også havde talt over sig.⁶³

At modsætningen til ønsket om summarisk afskedigelse af præsterne var netop Tonnesens ønske om som nævnt ikke at rykke hveden op sammen med klinten, præciseredes yderligere i en lederartikel i KrD. Det væsentligste er, hedder det, at den troende menigheds præst er dansk. Den tyske må rejse. Skulle det ske, at den danske præst, man får i stedet, er vantro, så må man gøre brug af de danske frihedslove. Her kunne Indre Mission træde til ved ansættelse af rejsepræster.⁶⁴

Bortset fra det bemærkelsesværdige i, at KrD anbefalede at bruge de traditionelt grundtvigske frihedslove, som ellers opfattedes som tegn på folkekirkens tiltagende forfald, så vistes her hen til et problem, der skulle få stor betydning i debatten. Fra begge sider vogtede man på, at de præster, der skulle vikariere i ledigtblevne embeder, ikke i for stort omfang blev valgt blandt hhv. grundtvigianere og missionsfolk. Og det samme gjorde sig gældende ved den endelige besættelse af

Jes M. Kylling (1873–1931), KFUM-sekretær i Haderslev siden 1907. Han sendtes tilbage til Nordslesvig af et udvalg i Kongeriget, fra starten i opposition til de stedlige præster på grund af sin klart nationale kristendomsforkyndelse. Efter Indre Missions splittelse blev han støttet af Kirkeligt Lægforbund og i Vælgerforeningens kirkeudvalg repræsentant for det usvavelige krav om alle præsters afskedigelse i overgangstiden. Siden medredaktør af dagbladet Danskeren og 1922–28 missionær i Sydslesvig uden for Flensborg. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

embederne et par år senere. Det vil føre for vidt at undersøge resultatet her; men det er nok rigtigt, når det har været sagt, at flertallet af de nye danske præster viste sig at være grundtvigianere. De var nemlig i forvejen holdt ude fra København af kirkefondets indflydelse på præsteansættelserne dér – og så var der simpelt hen ikke missionske præster nok til at klare efterspørgslen fra både stenbroen og det genvundne land.⁶⁵

Spørgsmålet om præsterne var imidlertid kun et øjeblikkeligt problem. KL havde som antydnet mere vidtrækkende planer. Ganske vist havde man også støtte i J. M. Kylling og hans meningsfælle N. Bondes plæderen for synodernes bevarelse i modstrid med det kirkelige udvalgs tidligere enstemmighed, men dels ville også det kun blive en overgangsløsning, dels passede det egentlig dårligt sammen med den håndfaste afskedigelse af alle præster for deres præstiske tjenersind. Synoderne havde også et dårligt ry, og forklaringen om, at de under et dansk styre ville få større og gavnligere indflydelse var og blev en teoretisk overvejelse uden gennemslagskraft.⁶⁶

Det var langt mere fordelagtigt for KL at hæfte sig ved det sidste

punkt i det kirkelige udvalgs betænkning, hvori der udtryktes ønske om nedsættelse af et menighedsvalgt kirkeligt udvalg til forhandling af nye kirkelove. Det var lige hvad KL kunne bruge. Hvis man ikke havde været opmærksom på ideen tidligere, så blev man det i hvert fald, da sekretær Kylling rapporterede om Kochs og Appels advarsel imod dette ønske på Fredericiamødet den 14. marts. Det må have inspireret Ussing til at mene det modsatte.

Ved en artikel i KrD den 18. marts præciseredes interessen i dette udvalgsarbejde: der må »tages tilbørligt hensyn til *den kirkelige mening* både i Sønderjylland og her«. Det var væsentligt for KL at få undertrykt biskop Kochs ændringsforslag om, at »lovgivningsmagten overvejer og afgør« om der overhovedet skal nedsættes et kirkeudvalg.⁶⁷ Tværtimod blev der indføjet den tilføjelse, at udvalget skulle sammensættes »efter lignende regler som i sin tid det kirkelige udvalg«, hvormed der sigtedes til det kirkelige udvalg 1904–07. Dets medlemmer var valgt på lister blandt menighedsrådsmedlemmer og præster i modsætning til f.eks. socialdemokraternes foretrukne model, et udvalg sammensat af både rigsdagsmænd og kirkefolk. Kun et menighedsvalgt udvalg ville kunne optræde som kirkens stemme og – forhåbentlig – med stor majoritet kræve garantier for kirkelig selvbestemmelse og værn mod overgreb. Således formulerede krav ville J. C. Christensen ikke kunne sidde overhørig.

Det var med et udvalg som dette i tankerne, at KL i den følgende tid nøje fulgte den politiske udvikling. I hele februar udvikledes statslånskrisen, der når som helst kunne føre til udskrivelse af folketingsvalg. Det kom ikke så vidt, da kongen ikke turde være med dertil. Der var mange revolutioner på den tid, og han skyndte sig at udtale, at han ikke agtede at udnævne en regering imod folketingets flertal, hvilket ville have været nødvendigt for at få udskrevet valg. Men selv om der altså ikke blev valg ved denne lejlighed, så var det at forvente, at et sådant ville komme straks efter genforeningen. Og i mange måneder ind i 1919 regnede alle med, at genforeningen kunne gennemføres meget hurtigt. Så ikke alene de politiske partier, men i allerhøjeste grad også KL befandt sig i stadige valgforberedelser.⁶⁸

I KLs blad for den 31. marts skrev Ussing en særlig skarp artikel mod den radikale regerings kirkepolitik. Med beskyldningen for at ville indlemme unitarer og rationalister – »og måske flere« – i en »tålsom religionsanstalt« ringende i ørerne, modtog kirkeminister Thv. Povlsen så den 3. april det endelige udkast til betænkning fra Vælgerforeningens kirkelige udvalg. Det var ikke underligt, at han derpå i

brev af 25. april kunne skrive til H. P. Hanssen om ønsket om et menighedsvalgt kirkeudvalg, at det »forekommer mig helt overflødig, idet den fælles kirkelovgivning jo tænkes gennemført i den lovordnede overgangstid. Fremsættelsen af et sådant ønske vil imidlertid volde stor fortræd her oppe, idet dermed rejses kampen om en kirkeforfatning, hvilket dog nødigt skulle ske som følge af genforeningen. Jeg henstiller derfor indtrængende, at pkt. C helt udgår«. ⁶⁹

Det er muligt at H. P. Hanssen selv har udbedt sig ministerens kommentarer i tiden mellem de to møder i Vælgerforeningens tilsynsråd, hvor betænkningen blev diskuteret. Det er tydeligvis i overensstemmelse med ministerens forslag, når Vælgerforeningen derefter den 29. april foreslår bl.a. øjeblikkelig indførelse af menighedsrådsloven og altså også tilføjer om pkt. C: »Der næres ingen betænkelighed ved at lade dette punkt falde bort.« Men som bekendt faldt udvalgets indstilling ikke dermed bort, men indsendtes ved siden af bemærkningerne fra tilsynsrådet.

Dermed var modsætningerne trukket op. Det er på baggrund af kendskab til mulighederne i den kirkelige debat nord for Kongeåen, at det kirkelige udvalg under Vælgerforeningen herefter begynder at fungere uafhængigt af denne, at vedtage tillægsbetænkning o.s.v. Modsat er det også på baggrund af kendskab til den radikale regerings kirkepolitiske ønsker som udtrykt i tilsynsrådets bemærkninger, at KL vedtager en resolution, der tilslutter sig »det sønderjyske kirkelige udvalgs ønske om et menighedsvalgt kirkeudvalg«. ⁷⁰ Nu er der ikke længere tale om at lægge dette udvalg for had ved at pointere dets afhængighed af Vælgerforeningen og dets modsætning til kirkens troende lægfolk; tværtimod skal det nu fremstilles som forløberen for det store kirkeudvalg, der snart må komme.

Det var det kirkeudvalg, som det lykkedes at få J. C. Christensen til at lovgive om i august 1920. Det skete i den ekstraordinære rigsdags-samling inden valg af sønderjyske rigsdagsmænd. Udvalget afgav betænkning i 1921, og i 1922 vedtoges et omfattende kompleks af nye kirkelove. De er stadig det største samlede lovgrundlag for den danske folkekirke.

I det kirkelige udvalg 1921 indvalgte både Hans Tonnesen og Carsten Petersen. De forsøgte sammen med enkelte andre at danne en særlig sønderjysk gruppe i udvalget, men blev dog hurtigt opslugt i den ene af de to store blokke: Indre Mission, Kirkeligt Centrum og KL. Der var jo også nærmest taget patent på særlige sønderjyske synspunkter fra den side.

Det lykkedes ikke at få gennemført en synodalforfatning efter slesvigsk forbillede. I forhold til Vælgerforeningens udtalte ønske om at gå fuldstændig op i den danske folkekirke og straks indføre almindelig dansk kirkelovgivning i den genforenede del af Sønderjylland, kom de her beskrevne stridigheder omkring det kirkelige udvalgs arbejde imidlertid til at betyde en væsentlig ændring af denne lovgivning. Det var den største betydning, det kirkelige udvalgs arbejde fik. I den tid, da nationale spørgsmål havde en stor gennemslagskraft, var det af stor betydning for gennemførelsen, at der kunne henvises til det sønderjyske ønske om en menighedsvalgt kirkelovskommission. Det forhindrede ikke en skarp modstand fra flere sider, men det var utvivlsomt med til at samle de konservative stemmer og ikke mindst hele venstregruppen bag loven om denne kommission.

Kun på ganske enkelte punkter lod det sig gøre at komme igennem med specielle nordslesvigske synspunkter i lovgivningen. Det drejer sig for eksempel om indførelsen af provstiudvalg, de første og hidtil eneste danske valgte repræsentationer ud over menighedsniveau. Men der tillagdes ganske vist disse provstiudvalg langt færre beføjelser end under den slesvig-holstenske kirkeordning. De øvrige nyskabelser i den danske kirkelovgivning, bispevalg og adgang til præstestillinger for andre end teologiske kandidater, var resultater af interne kongerigske stridigheder og uden baggrund i den nordslesvigske tradition.

På det område, hvor de interne nordslesvigske diskussioner havde været mest intense, vedrørende præsternes eventuelle forbliven i embede og kirkesproget, var den kirkeministerielle administration allerede under udvalgsarbejdet godt i gang med at tilrettelægge overgangen. Her fulgte man i alt væsentligt den oprindelige indstilling om menighedsafstemning efter en overgangsperiode, der blev altså ikke mulighed for at få den »hurtige justits«, som Kylling og Bonde bl.a. havde ønsket. Tilrettelæggelsen forestodes af biskop Koch og fem danske provster, der allerede i 1919 trådte i funktion i Nordslesvig. Og så viste det sig i øvrigt ved afstemningerne omkring 1921, at langt de fleste af de præster, der ønskede at blive i embede, fik lejlighed dertil gennem menighedsmedlemmernes bekræftelse.

Således kom overgangen fra tysk til dansk kirkestyre til at forløbe ganske stiltfærdigt og smertefrit i alle praktiske spørgsmål. Vælgerforeningens kirkelige udvalgs betydning var stor ved tilrettelæggelsen af disse, men som det er søgt demonstreret i denne artikel, ikke mindre i den danske kirkepolitiske strid, midt ind i hvilken genforeningen dukkede op.

UTRYKTE KILDER

Private personarkiver:

J. Oskar Andersen, Rigsarkivet (RA).

Jacob Appel, RA.

Johannes Fog-Petersen, RA.

Claus H. Friis, Landsarkivet for de sønderjyske landsdele (LAA).

Martin Hammerich, RA.

Provst J. Nissen, LAA.

Carsten Petersen, LAA.

Frimenighedspræst Thade Petersen, LAA.

Frederik Torm, RA.

Private institutioners og organisationers arkiver:

Den nordslesvigske Vælgerforening, LAA.

Udvalget for den sønderjyske kirkesag 1897–1933, LAA.

Statslige institutionsarkiver:

Sønderjysk Udvalg 1918–19, RA.

Kirkeministeriet, 1. ekspeditionskontor, RA.

Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender, RA.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Den kirkepolitiske strid i Danmark i denne periode er fyldigst beskrevet i P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan. Bind 2: 1894–1931. Acta Jutlandica 25,2. København 1953.
2. Det såkaldte Krieger-udvalg er nærmere beskrevet i Sønderjysk Månedsskrift 57. årg. (1981) s. 229–31.
3. Harald Jørgensen: Åbenråsresolutionens tilblivelse. Afhandlinger tilegnede Axel Linvald. København 1956, s. 187–204.
4. Den nordslesvigske Vælgerforenings arkiv, LAA, bd. 278: Forhandlingsprotokol for bestyrelses- og tilsynsrådsmøder 1908–21.
5. Smst. bd. 305: Forhandlingsprotokol for det kirkelige udvalg.
6. Smst. 16/11 1918.
7. Smst. bd. 278, 16/11 1918.
8. Smst. 7/12 1918.
9. Smst. 19/12 1918. Se endv. brev fra Claus H. Friis til Carsten Petersen 31/1 1919 i Carsten Petersens arkiv, LAA og Jens Holdt: Jes Mathiesen Kylling 1873–1931. Sønderjyske Årbøger 1968, s. 67–80.
10. Vælgerforeningens arkiv bd. 278 og 305.
11. Smst.
12. Danskeren 2/4 1919.
13. Se bl.a. Johannes Tonnesen: Fra fromhedslivet i Nordslesvig indtil 1920. Vore egne Vindver. Flensborg 1967, s. 166–87 og Ingrid Riese: Die Indre Mission in Nordschleswig 1864–1920. Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 9. Åbenrå 1964, især s. 54–66.

14. Oppositionens betegnelse af ministeriet Zahle siden debatten om salget af de Vestindiske Øer 1916. Af biskop Ostenfeld gjort til et kristeligt og dermed kirkepolitisk problem. Jvf. P. G. Lindhardt, anf. skr. s. 318f.
15. Vælgerforeningens arkiv bd. 305, 7/12 1918.
16. Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. København 1970.
17. Se f.eks. brev fra Jacob Appel til Ingeborg Appel 27/5 1919 i Jacob Appels arkiv, RA og P. G. Lindhardt i Kirkehistoriske Samlinger 1978, s. 103–09.
18. Vælgerforeningens arkiv bd. 305, 16/12 1918.
19. Foruden det i note 13 anførte Jens Holdt: Hans Tonnesen. En nordslesvigsk præst 1854–1935. Sønderjyske Årbøger 1962, s. 101–41.
20. Sædekornet kendes fra denne periode kun gennem citater i andre blade. Bladet er en bibliografisk sjældenhed, jvf. Günter Weitling: Indre Mission i Nordslesvig før århundredskiftet. Sønderjyske Årbøger 1977, s. 60–112.
21. Hejmdal 10/12 1918, Dannevirke 15/12 1918 og Hejmdal 16/12 1918.
22. Jens Holdt: Carsten Petersen. En dansk-slesvigsk præst 1871–1943. Sønderjyske Årbøger 1961, s. 6–79.
23. Citat fra Sædekornet i avisudklip, dateret 19/12 1918 i Sønderjysk Udvalgs arkiv, RA under lb.nr. 4/1919. Også i Kirkeligt Landsforbund, Meddelelser udsendt af bestyrelsen (KLs blad), 6 årg. (1919) s. 7.
24. Brev fra Marie Skau Petersen til Ingeborg Appel 22/12 1918 i Jacob Appels arkiv, pk. »Sønderjyske Sager«.
25. Carsten Petersens arkiv. Fejlagtigt dateret 1/1 1918.
26. Udateret udkast i Carsten Petersens arkiv.
27. Brev fra Mads Gram til Carsten Petersen 3/2 1919 i Carsten Petersens arkiv. Vælgerforeningens beslutning er ikke omtalt i forhandlingsprotokollen bd. 278. Resultatet er anført i bd. 305, 26/2 1919.
28. Udgifter afholdt iflg. regnskabsbog i arkiv for Udvalget for den sønderjyske kirkesag 1897–1933. Brev fra provst Hey til Jacob Appel 2/12 1918 i Jacob Appels arkiv.
29. Brev fra Mads Gram til Thade Petersen 20/1 1919 og fra Tonnesen til medlemmerne af forfatningsudvalget 23/1 1919, begge i Thade Petersens arkiv.
30. Der udviklede sig siden en god kontakt mellem Tonnesen og den danske præst P. Severinsen i Bringstrup. Det er ikke umuligt, at denne har været etableret allerede på dette tidspunkt.
31. Udkast afgivet af H. P. Hanssen til Krieger-udvalget i København 12/2 1919 under jr.nr. 46, Sønderjysk Udvalgs arkiv lb.nr. 4/1919.
32. Smst. og Beretning fra det i henhold til lov af 10. september 1920 nedsatte udvalg for kirkelige anliggender.
33. Se note 31. Sendt til departementschef Damkier 15/2 1919. Departementschefens videre samarbejde med Vælgerforeningens kirkelige udvalg har ikke efterladt spor i kirkeministeriets journaler.
34. Vælgerforeningens arkiv bd. 305.
35. Brev fra Mads Gram til Thade Petersen 7/2 1919 i Thade Petersens arkiv.
36. Sønderjysk Udvalgs arkiv under lb.nr. 4/1919, referat af møde i Fredericia 14/3 1919.
37. Smst. For Martin Hammerich har hans relative ukendskab til kirkelige spørgsmål medvirket til referatets usædvanlige detaljerethed.
38. Ikke mindst for Hammerich har det været lidt uklart, om dette møde havde nogen indflydelse over Vælgerforeningens udvalg.

39. Lov om menighedsråd af 10. maj 1912 § 30. Biskop Kochs forslag foreligger som bilag til mødereferat 14/3 1919.
40. Hvorefter mødet sluttede. Det blev i øvrigt Martin Hammerichs eneste tjenesterejse for Krieger-udvalget.
41. Udateret ændringsforslag i Thade Petersens arkiv.
42. Udateret rundskrivelse fra pastor Tonnesen til forfatningsudvalgets medlemmer smst. Jvf. Matthæusevangeliet 13, 24–30.
43. Vælgerforeningens arkiv bd. 278, 16/4 1919.
44. Brev fra Marie Skau Petersen til Jacob Appel 7/4 1919 i Jacob Appels arkiv.
45. Udgifter til mødet i Åbenrå 5/8 1919 afholdt iflg. regnskabsbog i arkiv for Udvalget for den sønderjyske kirkesag 1897–1933. Brev fra biskop Ludwigs til Johannes Fog-Petersen 18/8 1919 i Johannes Fog-Petersens arkiv.
46. Manuskript »Det kirkelige udvalg af 1921 (nogle bemærkninger)« i Carsten Petersens arkiv.
47. Brev fra Mads Gram til Thade Petersen 11/4 1919 i Thade Petersens arkiv.
48. Indsendt til Krieger-udvalget af sekretæren Nis Nissen, Nørborg 3/4 1919, henlagt som bilag til mødereferat af 14/3 1919 fra j.nr. 145 til lb.nr. 4/1919.
49. Vælgerforeningens arkiv bd. 278, 29–30/4 1919. Iflg. Hejmdal 30/4 1919 behandlede de kirkelige sager d. 29. april fra kl. 11–18.
50. Brev fra Mads Gram, Christian Michaelsen, Kylling og Tonnesen til de øvrige medlemmer af det kirkelige udvalg 8/5 1919 i Thade Petersens arkiv.
51. Breve fra Mads Gram til Thade Petersen 2/6 og 18/6 1919 i Thade Petersens arkiv. Betænkning afleveret af H. P. Hanssen til Krieger-udvalget under j.nr. 301 og henlagt til Sønderjysk Udvalgs arkiv lb.nr. 4/1919. Videre sendt til departementschef Damkier 7/5 1919.
52. Forhandlinger i rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg 1919–20, København 1920. Efter nyvalg til rigsdagen i sommeren 1920 valgtes nye medlemmer til underudvalget for den kirkelige lovgivning.
53. Udkom i 1–4. årg. 1916–19. Derefter blev Severinsen redaktør af Præsteforeningens Blad.
54. Højskolebladet 44. årg. (3/1 1919) sp. 1–10. Se også omtalen i Helge Skovmand: Et hjem, en skole, et blad. København 1976, s. 112f.
55. F. Torm: Kirkens selvstændighed. KLs blad 6. årg. (1919) s. 14–16. Flensborg avis 19/12 1918.
56. KrD 3/1 1919 og brev fra redaktør Ernst Kjærgaard til pastor Carsten Petersen 3/2 1919 i Carsten Petersens arkiv.
57. Der aftales møder i København 16/1 og 22/1 pr. brev og telegram fra Ernst Kærgaard til pastor Carsten Petersen 13/1, 14/1 og 19/1 1919 i dennes arkiv.
58. KrD 11/1 1919. Om Tonnesens endelige afvikling af lederskabet i Nordslesvigs Indre Mission se Johannes Tonnesen i Vore egne Vindver, Flensborg 1967, s. 166–87, samt i brev til Morten Kamphövener, Sønderjysk Månedsskrift 51. årg. (1975) s. 229.
59. Thv. Povlsen udtalte sig til Roskilde Avis og blev bl.a. citeret Kirke-Tidende 4. årg. (26/1 1919) sp. 44–45. Se også KrD 29/1 1919.
60. KrD 18/3 og 27/3 1919. Allerede 16/1 kunne KrD viderebringe det rygte, at den radikale pengemand, direktør Heilbuth var ved at købe H. P. Hanssens avis Hejmdal. For alle andre kom H. P. Hanssens udnævnelse til minister i den radikale regering Zahle 25/6 1919 imidlertid som en overraskelse.
61. Jens Holdt i Sønderjyske Årbøger 1947 s. 228–39 og 1968 s. 75–76.

62. Mærkeligt virker det, at korrespondent Carsten Petersen i KrD som svar på Tonnensens forbavelse over hans kendskab til forhandlingerne i det kirkelige udvalg, den 13. marts kan beskyldte tysksindede præster i almindelighed for at løbe med sladder fra udvalgets forhandlinger!
63. KrD 28/2 1919.
64. KrD 3/3 1919.
65. Se f.eks. *Danskeren* 3/7 1919 og *Den nordslesvigske kirkesag* 13. årg. (1919) s. 217 og 222. Af den omfangsrige debat i 1930'erne skal blot henvises til *Jens Holdt i Præsteforenings Blad* 20. årg. (1930) s. 153–59. Det sidstnævnte synspunkt findes bl.a. hos Vello Helk i *Personalhistorisk Tidsskrift* 99. årg. (1979) s. 106.
66. Herpå strandede også Carsten Petersens forsøg på at skabe opbakning omkring sin agitation i *Flensborg Avis* i december 1918. Mange breve og postkort i hans arkiv viser, at der var nogen tilslutning til hans ideer, men »jernbanetrafikken blev her i landet så kummerlig, at større sammenkomster til opklaringsforedrag syntes umulige«, cit. KrD 27/3 1919.
67. Iflg. blyantsnotater på Thade Petersens eksemplar af udkast til betænkning var forslaget fremme på mødet i det kirkelige udvalg 19/3 1919, men blev ikke vedtaget.
68. Udtalelse 4/4 1919, jvf. Erik Rasmussen: *Statslånskrisen 1919*. 2. udg. Århus 1970, s. 9 og senest Jørgen Fink i *Festskrift til Troels Fink*, Odense 1982, der s. 140 citerer Alex. Foss for synspunktet, at kongen var skræmt: under general Mannerheims besøg havde der for første gang været demonstrationer, hvor man *ikke* råbte hurra for kong Christian X. Se også *KLs blad* 6. årg. (1919) s. 17 og 26.
69. Sønderjysk Udvalgs arkiv lb.nr. 4/1919 og Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender lb.nr. 161/1919.
70. *KLs blad* 6. årg. (1919) s. 52, med deltagelse af Kylling og Carsten Petersen.